

A legelőerdőktől a királyi vadászterületig: A Gödöllői-dombság rövid erdőtörténete ¹

Biró Marianna

ÁRJEGYZÉK: Erdei termény felvásárlás az 1886-os esztendőre (Magyar Királyi Erdőhivatal Isaszegi Falerakata)

moha - 0.4 krajcár / szekér
haraszt - 0.5 krajcár / szekér
télizöld - 1 krajcár / hát
sikárfű (Chrysopogon gryllus) - 30Ft/q
szappangyökér - 40 Ft /q
erdei széna - 18Ft/q
fagyöngy - 0.6 krajcár / szekér

"Erdeink megviselt állapota, mely jelentékeny részben a túlterjedt legeltetésből származik, megkívánja, hogy a legeltetés szigorúan ellenőriztessék, különösen arra való figyelemmel, hogy az erdőbe több legelő marha ne bocsáttassék, mint amennyi a fák növekedésének s az ezt tápláló talaj kellő erőben való tartásának megrövidítése nélkül, ahhoz értő szakemberek ítélete szerint lehetséges." (Bedő Albert (1886): Magyarország erdőségei. Akadémiai székfoglaló. Erdészeti Lapok. 25. 1.)

Erdei legeltetés

Az 1700-as évek összeírásainak erdőhasználatra vonatkozó adatai szerint a Gödöllői-dombságot övező községek legelői az erdők fái között, valamint a cserjésekben és a tisztásokon voltak, ahol településenként kb. 2-300 szarvasmarhát, ennél jóval több juhot és egy-két száz lovat legeltettek egész nyáron, olykor télen is. A dombság 9-10 települését tekintve ez összesen kb. 8 - 10 000 állatot jelentett. A településektől távoli erdőrészek egykori elnevezései is a dombságba mélyen behatoló erdei legeltetésre utalnak: Ménes-csapás, Ökörállás, Ménes-járás, Juhálló, Első-csapás stb.

Kaszálás az erdőn

Pl. " ... a gödöllőiek esős időben az erdő fái közt is kaszálnak füvet, de ez ritkán esik meg, ha igen, akkor itt 30 szekér szénát kaszálnak" (1728. évi összeírás).

¹ Megjelent a következő kiadványban: Molnár Zs., Pándi I. (szerk.) (2004): A III. MÉTA-TÚRA túravezető füzet. Kézirat, MTA ÖBKI, Vácrátót.

Az állatoknak való szénát a tisztásokon kívül az erdők fái között is kaszálták. Nem is különböztették meg határozottan a kaszálókat, a legelőket és az erdőt (inkább csak az erdők kiterjedését említették), mivel a tisztásokat és az erdőt is egyformán legeltették és kaszálták is. A ritkásan nőtt fák alatt az erdő alja is erősen füves volt, ezeknek az állományoknak a kaszálása tehát nem elképzelhetetlen. Ez a kép még az 1902-es üzemtervekből is elő-előbukkan, pl. a valkói, isaszegi erdőknek igen sok részlete volt ilyen.

Erdei makkoltatás

A dombság helyenként ligetes, tisztásokkal tagolt, de akkor még összefüggő erdősége, amely teljes egészében a Grassalkovich és az Eszterházy család birtokát képezte, kitűnő makkos-erdőkkel rendelkezett. Ezekben a laza lombkoronájú, nyílt tölgyesekben 3-4 évenként volt bő makktermés - amikor a sertésállományt az egyéb állatok legeltetésének kizárását követően eresztették az erdőre. Az uradalmi "feketeszőrű" konda mellett, a községenkénti több száz állatot kitevő kondákat és a távolabbi tájakról érkezőket bér-makkoltatásra fogadták tölgyeseikbe. Szám szerint ez kb. 2000 falusi sertés, továbbá az urasági konda (több száz) és a felhajtott állatok (valószínűleg több ezer).

"Gödöllő makkot termő tölgyerdeiben 4-5 évenként terem a makk, a földesúr ilyenkor idegen disznókat enged be hizlálásra, és a helybeliek 150 disznaját engedi makkolni, minden fizetség nélkül." (1728, in Borosy 1997) Így volt ez Vácszentlászlón és Bagon is. Isaszeg és Dány lakosainak pedig makkterméskor tilos volt bárminemű állatot az erdőbe hajtaniuk.

A török időkben elnéptelenedett erdőpuszták

A Gödöllői-dombságba egy nagy kiterjedésű, alföldi jellegű homokterület ékelődik be, melynek mára már szinte nyomtalanul eltűnt erdőpusztái akkoriban még szorosán hozzátartoztak a táj képéhez (lásd később). A mezei juharral, molyhos és kocsánytalan tölgygel, helyenként pedig gyertyánnal elegyes kocsányos tölgyes ligetes erdők és fáslegelők évszázados fái alatt lévő nyílt és zárt homoki gyepek ekkor még csak a környékbeli falvak lakosságának állattartási igényeit szolgálták.

"Hanem mi a fent nevezett két pusztá határiban s erdőiben kaszálunk, ahol nem az egész helyes gazdák, hanem marha számra szoktuk felosztani a kaszálókat, mellyekben ha nedves a kikelet, annak akinek 20 darab marhája vagyon, meg terem 3 szekér szénája. Sarjút egyedül az issaszegi marasztokban, ha a víz föl nem önti, szoktunk kaszálni. ... Erdeje is lévén a méltóságos uraságnak, tűzre való szabad faizásunk vagyon, fát pénzen nem veszünk, sőt épületre való fa is (kinek szüksége vagyon) ingyen engedtetik mindenkor a

méltóságos uraságtúl. ... Ezen felül határunkban lévő erdőben minden esztendőben hol 300, hol több, hol keveseb öll fát szoktunk vágni és Gedellőre elvinni. " (1766, in Wellmann 1967)

Kitaibel Pál is említésre méltónak tartotta az Isaszeg melletti idős tölgyeseket (1817): "Isaszeg alatt az erdő zömmel Quercus pedunculus, nem zárt, öreg tölgyekből áll. Dianthus diutinus és Jasione montana, Campanula rapunculus található.

Marhafelhajtás az Alföldről - az erdőpuszták legeltetése a 19. században

A fent említett erdőpusztákon a 19 sz. elejére egyre nagyobb méreteket öltött az Alföldről lábon felhajtott, eladásra szánt szürkemarha és ló legeltetése is. A budai vásár előtti utolsó pihenőállomás és feljavítás kézenfekvően itt, az isaszegi nagy kiterjedésű, néptelen fennsík ligetes, homoki erdőiben és tisztásain volt. A 4-6 hét alatt feljavult állomány a vásárokon jobban volt értékesíthető, az erdőtulajdonosoknak pedig szép jövedelmet hozott.

A Szentkirályi-erdőben (mai Csárda-laposon) állt egy csárda, amelyben a Jászságból lábon hajtott állatok (marhacsordák, ménesek) felhajtói ittak, étkeztek, pihentek. A csárdát Grassalkovich Antal építtette, és 1867-ig üzemelt (majd 1940-ig erdészlakként szolgált). A monda szerint a gazdag marhakereskedők miatt a Szent Királyi-pusztán híresen sok betyár rejtőzködött azokban az időkben, köztük nemegyszer megfordult Rózsa Sándor is ...

Herczeg Grassalkovich mindent felvásárolt, amit csak lehetett

A bécsi udvar a töröktől visszafoglalt területeket gazdátlan birtoknak tekintette, és azokat szabadon osztogatta, természetesen legelsősorban "a hozzá közel álló" birtokosoknak. A birtokok számbavételét és adományozását az Új Szerzemények Bizottsága (Neoquistica comissio) végezte. Ekkor került Gödöllő környéke a bizottság elnökének, gróf Grassalkovich Antalnak tulajdonába, aki 1731-ben kezdi meg Gödöllő és környéke erdősegeinek és pusztáinak összevásárlását: "Amely birtokokra nézve a birtokjog nem nyert a kívánalmakhoz képest beigazolást, azok részben eladás útján is értékesítették." Így jutott Grassalkovich Antal a Gödöllői-dombság tulajdonjogához.

"Herczeg Grassalkovich és a későbbi tulajdonos, Báró Sina az egyes gazdasági majorokban nagy tehenészetet és birkászatot rendeztek be. Ezen nagy terjedelmű szarvasmarha és birka állomány nagy kiterjedésű legelőterületet követelt, mit leginkább az erdő szolgáltattott. Bevételük növelése érdekében pedig nagy erdőterületeket vágtak tarra. A levágott

gyertyános tölgyesek felújulásakor a tölgy megtartására már nem fordítottak gondot, így nagyobb területeken homogén sarj-gyertyánosok jöhettek létre. " (Magyar Kincstári Koronauradalom gazdasági leírása - Gödöllő, 1886) A Grassalkovich grófok halála után a birtok eladósodott és zárgondnokság alá került, majd eladásra bocsájtották.

Hogyan lett végül is koronázási ajándék?

1866-ban Gödöllőn járt Erzsébet (Sisi) királyné, aki a porosz-osztrák háború sebesültjeit látogatta meg a lovardában berendezett kórházban. Azonnal megtetszett neki a kastély és környéke, de hiába ostromolta férjét, Ferenc József eladósodásukra hivatkozva elzárkózott a vétel elől. Végül 1867-ben a magyar állam mégiscsak megvásárolta a kastélyt és a Gödöllő környéki, több mint 20 ezer k.hold erdőt és rétet, azzal a céllal, hogy az uralkodó párnak " koronázási ajándékként felajánlhassa ". (Ennek különösképpen Erzsébet királyné örült.) Ferenc József viszont - ismerve a terület adottságait - csak a kastélyt és a birtok vadászati jogát fogadta el, a birtok tulajdonjogát nem, hanem azt, mint koronabirtokot a magyar Szent Korona tulajdonába ajánlotta fel. Így vált a gödöllői erdőség a Magyar Kincstári Koronauradalmak részévé.

Az erdők már akkor is igen rossz állapotban voltak

Az erdőket - a kezelést átvevő Magyar Királyi Erdőhivatal - üzemtervezés szerint, de a királyi vadásztatás érdekeinek teljes mértékben alárendelve - kezdte kezelni. Első és legfontosabb intézkedésként megszüntették a vadászatokat akadályozó erdei legeltetést, majd később az egyéb lakossági erdőhasználatot is. Így lehetővé vált, hogy 1886-tól az erdőket rendszeres, de a királyi vadásztatásnak alárendelt üzemtervezés szerint kezeljék.

A 19. század végi üzemtervi leírások alapján az erdők zömét a zárt és ligetes tölgyesek állományai alkották. Jellegzetesek voltak a nagy kiterjedésű fáslegelők és erdőssztyepp tölgyesek, hárssal vagy mezei juharral elegyes tölgyesek, elegyetlen gyertyános sarjerdők, befüvesedett gerincek, a déli lejtők letörpült, csúcsszáradt nyílt tölgyesei, valamint az északi oldalak szép gyertyános-tölgyes állományai. A nyílt legelőerdők felhagyása után, a dominancia viszonyok (elegyfák javára történő) megváltozása tapasztalható.

"Végre megemlítendő az a körülmény, hogy a régi 60 éves forda daczára 61-80, sőt 81-100 éves állabokkal is találkozunk. Ez azon körülményben leli magyarázatát, hogy a legutóbbi évekig legelőterületek voltak, melyek részint - mivel az erdőkincstár nem akart újabb területeket legelőnek kijelölni - nem taroltattak le, részint pedig a legeltetés megszűnte óta jó magtermő év nem állott be, és így felújíthatók nem lévén, nem voltak letarolhatók sem." (Magyar Kincstári Koronauradalom Erdészeti Üzemterve - Gödöllő, 1886)

Már az 1886-os üzemtervezéskor felhívták a figyelmet arra, hogy a korábbi, hosszan tartó legeltetés hatására az erdőtalajok termőrétege nagy területeken elvékonyodott, néhol a futóhomok felszínre került, a löszös-homok borítású hegyek délies oldalain pedig a talaj tömörödött, vízgazdálkodása egyre rosszabbá vált. Az erdőbelső fűvességét és az erdők rossz állapotát is egyértelműen a korábbi legeltetés igen nagy mértékével hozták összefüggésbe.

"... a fiatal állabok korai ésde folytonos legeltetésnek lehettek kitéve, mert csakis a nagymérvű legeltetés okozhatta azt, hogy a jelenleg alig 50-60 éves állabok 0.5-0.6 zárlatra kiritkulva betegesek és csúcsszárazak." (Magyar Kincstári Koronauradalom Erdészeti Üzemterve - Isaszeg, 1886)

A legeltetés felhagyása után várható regenerálódási folyamatok az egyre növekvő vadállomány kártétele miatt nem indulhattak meg. A királyi vadászterület erdőit fenntartó erdőgondnokságok egyik legfontosabb célkitűzése a "rémisztő tisztások" felszámolása volt, melyet a századfordulón el is kezdtek megvalósítani. Miután hatalmas erdőterületekről volt szó, általában gyenge, sivány homoktalajon, a letarolást és az azt követő mesterséges (legtöbbször köztesműveléses) felújításokat évtizedeken át igen kitartóan végezték.

Az 1950-es évek

Még az 1950-es években is évente több száz hektár ilyen tisztásos, ritkás ún. rontott erdőt vágtak ki - átalakításuk az óriási nehézségek ellenére is minden képzeletet felülmúló méreteket öltött.

"Rontott erdők" számítottak a Gödöllői-dombvidéken:

- ligetes molyhos tölgyesek
- gyenge talajú, teljesen nyílt, ligetes pusztai tölgyesek
- erdei tisztások, gerincek nyílt tölgyesei
- gyenge záródású, helyenként csúcsszáradt, délies kitettségű erdőállományok
- görbe növekedésű sarjerdők
- elgyertyánosodott, eljuharosodott állományok

Az újraerdősítések legkönnyebben a tájidegen fafajokkal voltak megvalósíthatók, ezért ekkortól nagy lendületet kapott az akácosítás, a fekete dió, a bálványfa, a fekete fenyő és egyéb tájidegen fafajok ültetése, elegenden kocsányos tölgyesek nem megfelelő helyre való telepítése és a vadászati érdekeket szolgáló nagyszabású cseresítés is.

Erdészeti elfogadható célállománynak számítottak pl:

- mezei juharos tölgyes helyén a cserelegyes erdeifenyves,
- pusztai tölgyes helyén erdeifenyő-feketefenyő ültetvény - cser és ezüstfa kísérfajokkal,

- homoki tölgyes helyén akácelegyes erdeifenyves vagy óriás nyáras,
- gyertyános-tölgyes helyén nemesnyár ültetvény.

(A Gödöllői-dombságra javasolt irányelvek, Danszky-Rott 1963).

Előtérbe helyezendő fajok az erdei fenyő, fekete fenyő, vörös tölgy

Visszaszorítandó: mezei juhar

(A Gödöllő Erdészeti 1970-80 évi üzemtervének erdészeti leírása - Valkó)

és közben eltűnt egy vegetációtípus ...

A nagy munkában nem vették észre, hogy közben teljesen nyomtalanul eltűnt egy vegetációtípus. Egy dombvidéki jellegű homoki erdőössztyepp tölgyes: a dombság kissé fennsík jellegű részén (Gödöllőtől Dányig és Isaszegig), helyenként teljesen kopár futóhomok talajon, alföldi és középhegységi elemek keveredésével. Az egykor hatalmas területet borító, erdőpuszta jellegű növényzet faállományösszetételére jellemző volt a kocsányos tölgyön kívül a kocsánytalan és a molyhos tölgy, a mezei juhar, a gyertyán, a nyír, a hárs (nem tudjuk melyik), a virágos kőris, a szil, a vadkörte, a barkóca berkenye, a rezgőnyár és a kecskefűz. Nyílt és zárt homoki gyepekkel mozaikolt. Arról már írtunk, hogy hogyan kerültek helyére mindenféle tájidegen fafajok állományai a 20. század kímélet nélküli fafaj- és szerkezetváltásának következtében, ezért ezt már nem részletezzük. Fekete Tanár úr még látott belőle egy kis Festuco-Quercetum maradványt Szentgyörgy-pusztán közelében (az 1960-as évek elején): "Dominál a molyhos tölgy, mellette kocsányos tölgy alacsony lombkoronával, homokpusztafoltokkal. A fák 70-90 éves korra is csak 10 m körüli magasságot érnek el. Nyílt homoki gyepvel váltakozó, borítása 60-80%, a cserjeszint alacsony borítású (15%)." (Fekete 1963) Szerinte ez a dombvidéket behálózó alföldi homokon egykor elterjedtebb erdőtípus (pusztai tölgyes) a száraz, csernozjom jellegű homokon fordul elő. Lombkoronaszintjében a molyhos tölgynek még fontos szerep jut - míg Nagykőrösön már a kocsányos tölgy a gyakoribb. Itt a gyöngyvirágos tölgyesnek egy szárazabb kialakulási formája elterjedtebb, mely a Festuco-Quercetummal mutat közös vonásokat. A differenciálást a tölgyfajok segíthetik, a molyhos tölgy pl. nem fordul elő Convallario-Quercetumban (Fekete 1963).

Az egykori nagy kiterjedésű erdőpuszta területén találtuk azt az úrbéri fáslegelőt is, amit például 1909-ben vágtak tarra. A neve Csákó-Körtvélyes. A levágott, legalább 160 éves tölgyfákból származó 1530 m³ "pudvás és redves tűzifát" árverésen adták el. Az állomány az 1902-es leírás szerint "nagyobb tisztásokkal megszakított tölgyes állomány, ami közel 100% idős kocsányos tölgyből állt, sok kocsánytalan tölgygel, mezei juharral, szórványosan molyhos tölgygel, galagonyával és kökénnyel... az alacsonyan elágazó törzsekkel rendelkező fák záródása elég egyenletes (30%), helyenként sűrűbb

csoportokkal. Fatömege apadófélben, a fák nagy része korhadásnak indult és csúcsháradt. Kihasználása kívánatos. Gyepel borított, kissé agyagos, helyenként köves, mély homokon fekszik." (Magyar Kincstári Koronauradalom Erdészeti Üzemterve - Valkó, 1902) Az üzemátvizsgálási munkák során a vágásterületen nyírt, nyárat, égert és kőrist említenek. Különben Csákó egy 1700-as évekbeli térképen (a fent említett erdészeti leíráshoz képest még kb. 140 évvel korábban) már hasonlóan idős, tölgyes állomány: "részben pusztaság, amin itt-ott idős fák állnak (Oede worauf noch hie und da Schittere Baume Stehen) részben tölgy rezerv (tölgymaradványok, hagyástölgyek - Eichen reserv), részben pedig vágható tölgyes" (OL. S16. Nr. 105).